

**IQTIDORLI TALABALAR,
MAGISTRANTLAR, TAYANCH
DOKTORANTLAR VA DOKTORANTLARNING
“TAFAKKUR VA TALQIN”**

**MAVZUSIDAGI
RESPUBLIKA MIQYOSIDAGI
ILMIY-AMALIY ANJUMAN
TO'PLAMI**

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI

Buxoro - 2023

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA'LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI

MAGISTRATURA BO'LIMI

IQTIDORLI TALABALAR, MAGISTRANTLAR, TAYANCH
DOKTORANTLAR VA DOKTORANTLARNING

TAFAKKUR VA TALQIN

mavzusida

Respublika miqyosidagi ilmiy-amaliy anjuman to'plami

(II qism)

Buxoro 2023-yil, 17-may

Tahrir hay'ati

O.X.Xamidov	- Iqtisodiyot fanlari doktori, professor;
R.G'.Jumayev	- Siyosiy fanlar bo'yicha falsafa doktori, (PhD), dotsent;
T.H.Rasulov	- Fizika-matematika fanlari doktori, (DSc), dotsent;
A.A. Turayev	- Fizika-matematika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent;
D.R. Djurayev	- Fizika-matematika fanlari doktori, professor;
S.Q. Qaxxorov	- Pedagogika fanlari doktori, professor;
M.Y. Ergashov	- Kimyo fanlari nomzodi, professor;
S. Bo'riyev	- Biologiya fanlari doktori, professor;
B.N.Navro'z-zoda	- Iqtisodiyot fanlari doktori, professor;
D.S. O'rayeva	- Filologiya fanlari doktori, professor;
A.R.Hamroyev	- Pedagogika fanlari doktori, (DSc) dotsent;
M.B.Ahmedova	- Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, (PhD), dotsent;
B.E.Qilichov	- BuxDU "Ozbek tilshunosligi va jurnalistikasi" kafedrasasi professori;
E.B.Dilmurodov	- Fizika-matematika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD);

Mas'ul muharrir:

A.A. Turayev – magistratura bo'limi boshlig'i f.-m.f.f.d., (PhD) dotsent

Musahhih:

S.B.Shamsiddinova – bosh muharrir

T.Sh.Ergashev – Magistratura bo'limi bosh mutaxassisi

D.R.Rahmatova – Magistratura bo'limi mutaxassisi

Anjuman 2023-yilga mo'ljallangan xalqaro va respublika miqyosida o'tkaziladigan ilmiy va ilmiy-texnik tadbirlar rejasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirining 02.05.2023 yildagi 118-son buyrug'iga asosan ushbu Respublika ilmiy-amaliy anjuman tashkil etildi. To'plamda iqtidorli talabalar, magistrantlar, tayanch doktorantlar va doktorantlarning ilmiy izlanishlari, tajriba almashish, sohalarda amalga oshirilayotgan ishlarni tahlil qilish va bu boradagi takliflarni ishlab chiqish bo'yicha ilmiy-amaliy va uslubiy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Mazkur to'plamga kiritilgan maqolalar va tezislarning mazmuni, statistik ma'lumotlar hamda bildirilgan fikr va mulohazalarga mualliflarning o'zlari mas'uldirlar.

Londonda ingliz tilidagi tarjimasini nashrdan chiqardi. Tarjimaga Beruniyning mufassil tarjimai holi va izohlar ham ilova qilingan. E. Zaxauning tanqidiy nashri asarning XVII, XIX asrlarda bitta umumiy nusxadan ko'chirilgan nusxalariga asoslangan bo'lib, bu uchala qo'lyozma nusxada qator suqutlar (matnning tushurib qoldirilgan, yetishmaydigan yeri) mavjud edi. 1321-yili (milodiy 1943- yili) eronlik sharqshunos Akbar Dono Sirisht Sirafiy E. Zaxauning tanqidiy matnidan asarning forsha tarjimasini Tehronda nashr etdi. Bu nashrning mikrofilmi O'zRFA Sharqshunoslik institutida № 69 raqami bilan saqlanadi [6].

1957- yilda O'zbekiston Fanlar Akademiyasi Shaqrqshunoslik institutining kata ilmiy xodimi, arabshunos olim M. A. Sale birinchi marta “Yodgorliklar” ning to'la ruscha izohlangan tarjimasini nashr etdi. Kitobning boshida Xorazmda uzoq yillar arxeologik qazishmalar olib borgan mashhur arxeolog S.P. Tolstov va O'z R FA Astronomiya institutining direktori V.P. Sheglovlarning kirish maqolalari keltirilgan.

Abu Rayhon Beruniyning bu asari hurfikrlik va erkparvarlikka oid, islomga zid bo'lgan ta'limotlar tarixi bo'yicha, ijtimoiy zulmga qarshi, ozodlik uchun, inson shaxsining erkin rivojlanishi uchun mardona kurashuvchilar haqida qimmatli tarixiy-adabiy yodgorlik bo'lib qoldi.

Bu ulug' siymoning, jamiyatimiz milliy–ma'naviy hayotini shakllantirishda, hozirgi barkamol avlodni ilm-fanga e'tiqodli qilib o'stirishda, milliy g'oyaning asosiy tamoyillariga sodoqat ruhida tarbiyalashda, olimning ilmiy merosidan foydalanish, yoshlarning ilmiy-nazariy dunyo qarashini kengaytirish uchun uning kashfiyotlarini asl mohiyatini tushuntirish maqsadga muvofiqdir.

ADABIYOTLAR

1. <https://lex.uz/docs/-3211987>
2. <https://lex.uz/uz/docs/-6172044>
3. М.К. Beshimov. хоразм маъмун академияси ахборотномаси. Beruniy “qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar” asarining ahamiyati Хива-2021
4. Беруний Абу Райхон. Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар. Т.: Ўзбекистон, 1968.- Б.487

5. И.Ю.Крачковский. Избранное сочинения т. IV. Москва-Ленинград, 1957. – Б.252

6. Беруний Абу Райхон. Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар. Т.: Ўзбекистон, 2020. – Б.622

ETNOLOGIYADA EVOLYUTSION MADANIYAT NAZARIYASI, UNING SHAKLLANISHI VA O'ZIGA XOS JIHATLARI

F.X.Utayeva,

BuxDU, t.f.f.d.(PhD)

B.Safarov,

BuxDU, Etnografiya, etnologiya va antropologiya

mutaxassisligi II bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada G'arbiy Yevropada vujuga kelgan evolyutsion madaniyat nazariyasi, uning shakllanish tarixi va rivojlanishi haqida ma'lumot berilgan. Shuningdek, maqolada deyarli bir vaqtning o'zida Germaniya, Avstriya, Angliya, Fransiya va AQShda vujudga kelgan evolyusion madaniyat nazariyasining o'ziga xos jihatlari haqida qiyosiy tahlil qilishga harakat qilingan.

Kalit so'zlar: evolyutsionizm, ijtimoiy birdamlik, jamoaviy g'oyalar, o'g'irlash orqali nikoh, ekzogamiya (qonli jamoada nikoh va oilaviy munosabatlarni taqiqlash), poliandriya (ko'p millatli), antropologiya

XIX asrning o'rtalariga kelib etnologiyada etnomadaniy materiallar asosida o'ziga xos talqin beruvchi yangi yo'nalishlar, konsepsiyalar va maktablar paydo bo'ldi. Ularning ayrimlari qat'iy ilmiy yo'nalishlarga tegishlilik va tizimlashgan shakli bilan ajralib turganligi uchun qisqa muddatlarda ommalashib ketgan.

Shubhasiz, fandagi bunday mashhur oqimlar va maktablar qatoriga diffuzionizm, evolyutsionizm, strukturalizm, etnologiyaning tarixiy Amerika maktabi mfunksionalizm, madaniy relyatizm kabilar kiradi [1]. Dastlabki etnologik nazariya-evolyutsionizmning rasman shakllanishi XIX asrning o'rtalarida umum metodologik dasturlar va kashfiyotlarning amalga oshirilishi bilan bevosita bog'liq bo'lgan. Bunday

qarashlar orasida o'sha davr fanida rivojlanish, taraqqiyot, evolyutsiya qoidalarining tasdiqlanishi muhim ahamiyat kasb etadi. Unga ko'ra dunyodagi har qanday o'zgarish ichki determinizm (narsa va hodisalarning sababiy bog'lanishi)ga asoslanadi [2]. Mazkur nazariya asosida dastlab tabiiy fanlardagi ko'pgina jarayonlarga izoh va tavsiyalar berilgan. Tabiiy fanlardagi bunday qarashlarning yakuni sifatida XIX asrda evolyutsionizm g'oyasining yaratilishi va oxir oqibat uning g'alabasiga sabab bo'lgan.

Evolutsionizm nazariyasi tabiiy fanlarda keskin burilish yasashi bilan birgalikda inson va madaniyatlar to'g'risidagi mashhur g'oyani etnologiya faniga ham olib kirgan. O'z navbatida, ko'plab evolyutsionistlar o'z asarlarini tabiiy fanlarda erishilgan kashfiyotlardan ilhomlanib, ruhlanib yaratilganligini e'tirof etganlar. Evolyutsionizm tarafdorlari o'zlarining asosiy qarashlari, vazifalarini insoniyat madaniyati rivojlanishida, turli xalqlar madaniyatlarining rivojlanishida deb hisoblaganlar.

Evolutsionizm tarafdorlari bir vaqtning o'zida turli mamlakatlarda paydo bo'lib, evolyutsion yo'nalishning shakllanishi natijasida etnologiya fan sifatida faoliyat ko'rsata boshlagan [3]. Deyarli bir vaqtning o'zida Germaniya, Avstriya, Angliya, Fransiya va AQShda XIX asr o'rtalarida madaniyatning birinchi evolyutsion tushunchalari paydo bo'ldi. Ushbu yondashuvning asosiy xususiyatlari quyidagilar edi:

insoniyatning birligi va yagona chiziqli evolyutsion yo'lda madaniyatlarning bir xilligi g'oyasi-oddiydan murakkabgacha;

insoniyat tarixida barcha jamiyatlar uchun universal bosqichlarning mavjudligi g'oyasi;

ijtimoiy taraqqiyot va tarixiy nekbinlik g'oyasi, madaniyatlarning kelajakdagi rivojlanishining aniq-ratsionalistik idealidir;

madaniyat hodisalarining psixologik asoslanishi va ko'pincha jamiyatning rivojlanish qonuniyatlarini shaxsning aqliy xususiyatlaridan kelib chiqadi.

Mazkur maktab namoyandalari Angliyada Gerbert Spenser, Eduard Teylor, Jeyms Frezer, Germaniyada Adolf Bastian, Teador Bays, Fransiyada Sharl Leturno, AQSHda Lyus Genri Morgan o'z qarashlari, ilmiy izlanishlari bilan etnologiya faniga salmoqli hissa qo'shdilar, yangi g'oyalarini fan doirasida tatbiq qila oldilar [4]. Nemis

etnologiyasining haqiqiy otasi va rivojlanish nazariyasining asosiy ishlab chiqaruvchisi Adolf Bastian (1826-1905) hisoblanadi [5]. Ta'lim shifokori Adolf Bastian hayotining deyarli uchdan bir qismini sayohatlarda o'tkazdi va dunyoning deyarli barcha burchaklariga tashrif buyurdi. Bastian o'z sayohatlaridan ko'plab etnografik to'plamlarni olib keldi, ular keyinchalik u yaratgan Berlin xalq boshqaruvi muzeyining asosini tashkil etdi.

Shuningdek, u Berlindagi "antropologiya, etnologiya va tarixdan oldingi jamiyat" ning tashabbuskori va faol a'zosi, shuningdek "Etnologiya jurnali" jamiyatining bosma organining muharriri bo'lgan. Bu inson ruhining birligi, A.Bastianning so'zlariga ko'ra, inson madaniyatining birligi ham belgilab qo'yilgan. Har bir xalq izolivanno yashagan paytda o'zgarishsiz qoladigan ma'lum bir g'oyalari doirasini yaratadi. Boshqa xalqlar bilan muloqotda g'oyalari doirasiga yangi faoliyat turlarini rag'batlantiradigan yangi qoidalar kiritiladi. Madaniyatni tasvirlash uchun u har qanday madaniyatning o'ziga xos hujayralari bo'lgan va Bastiandan "elementar g'oyalari"nomini olgan ba'zi bir asosiy elementlar orqali madaniyatni tavsiflashdan iborat bo'lgan tabiiy fan usulidan foydalangan. Uning fikriga ko'ra, ular barcha hodisalarning asosini tashkil etdi va tarixiy rivojlanishni tushunish uchun kalit berdi, bu dunyoning turli viloyatlarida boshlang'ich g'oyalarga qaraganda yuqori darajadagi tashkilotning "xalq g'oyalari" shaklida namoyon bo'ldi [6]. Xalq g'oyalari inson madaniyatining rivojlanishining universal qonunlarini aks ettiradi va shaxs emas, balki guruhga tegishli. U madaniyat hodisalarining xilma-xilligini bir nechta asosiy elementlarga kamaytirishga intildi, ularning umumiyliigi va tarkibi uning nazariy tuzilishiga aylandi. T. Vaytsdan farqli o'laroq, inson ruhining rivojlanishi daho odamlarning tasodifiyligi va harakatchanligi natijasidir, A. Bastian ruh, tafakkur butun insoniyat uchun bir xil darajada rivojlangan deb ishongan. Natijada, u butun insoniyatning aqliy faoliyat qobiliyatlari tengligi haqida gapirdi. Insoniyatning ayrim guruhlaridagi irqiy va madaniy farqlar u atrof-muhitdagi farqlarni tushuntirib berdi va shu sababli u "geografik viloyat" tushunchasidan foydalandi. Ammo u uni ma'lum bir hududning belgisi sifatida emas, balki mavhum tushuncha sifatida ishlatgan. Shveysariyalik olim Ioxann Yoqub Baxofen (1815-1887) klassik filologiya va

huquqshunoslikni o'rgangan va 1839-yilda Rim fuqarolik huquqi bo'yicha dissertifikatni himoya qilgan. U insoniyat jamiyatining madaniyati va ijtimoiy institutlarining evolyutsion rivojlanishi g'oyasi bo'yicha o'z xulosalarini asoslagan nazariyotchi sifatida shuhrat qozondi. 1861-yilda nashr etilgan "Onalik huquqi" fundamental asarida Baxofen onalik munosabatlari va onalik huquqining ustuvorligini gipotezasini asoslaydi, bu insoniyat tarixida madaniyat rivojlanishining universal bosqichi sifatida matriarxiya yoki ginekokratiya davri mavjudligini ko'rsatadi. Umuman olganda, nemis evolyutsionistlari madaniyatning rivojlanish nazariyasini nazariy asoslashga katta hissa qo'shdilar va etnologiyani ilmiy yo'nalishdan madaniyat va jamiyatning mustaqil faniga aylantirishga ta'sir qildilar. Etnologiyada evolyutsion yo'nalish rivojlanishining eng yuqori bosqichi ingliz olimlarining ismlari bilan bog'liq. Ingliz olimi Jon Fergusson Mak-Lennan (1827-1881) madaniyat tomoni sifatida nikoh va oilaviy munosabatlarni o'rganishga urg'u berdi. U dunyo olimlarining e'tiborini turli madaniyatlarda mavjud bo'lgan urf-odatlarining qiziq xususiyatlariga qaratdi: o'g'irlash orqali nikoh, ekzogamiya (qonli jamoada nikoh va oilaviy munosabatlarni taqiqlash), poliandriya (ko'p millatli). Yevropaliklar uchun juda g'alati bo'lib, bir ayol emas, balki bir nechta er bo'lishi odat edi.

Xulosa qilib aytganda, XIX asr oxiriga kelib etnologiya yo'nalishida to'plangan ilmiy materiallar evolyutsionizm yo'nalishining haqiqiy hayotga to'g'ri kelmasligini yaqqol namoyon qila boshladi. Xususan, bu yo'nalish tarafdorlari madaniyatdagi miqdoriy o'zgarishlardangina kelib chiqib madaniyat va uning tarkibiy qismlarining qayta tug'ilishi kelajakdagi paydo bo'ladigan barcha madaniyatlarni insoniyat tarixining bosqichlari bilan bog'lanishini taxmin qilib izohlab bera olmadilar. Yangi etnologik ekspeditsiyalar evolyutsion qarashlarni rad etdi va bu borada yangicha qarash va yo'nalishlarga ehtiyoj sezildi. Ilmiy zaruriyat tufayli yangi antievolutsion nazariylar va maktablar tarmoqlari vujudga kela boshladi. Ko'plab etnolog olimlar bu qarashlardan voz kehdilar.

ADABIYOTLAR

1. Ashirov A Etnologiya T "Yangi nashr" 2014

B.K. Oltinov	<i>Rossiya imperiyasining Turkistonda yuritgan paxta siyosati tarixiga doir.....</i> 77
N.B.To'rayeva	<i>Fransiya va O'zbekiston aloqalarida YUNESKOning o'rni.....</i> 80
Sh.Q. Ismoilov	<i>Qirg'iziston o'zbeklari, ularda kechgan demografik o'zgarishlarning tarixiy ildizlari va asosiy bosqichlari.....</i> 82
D.Sh. Murodova	<i>Buxoro viloyati davlat arxivi fondlarida kasb-hunar ta'limi muassasalari faoliyatining aks etishi.....</i> 85
70220303 – Tarixshunoslik, manbashunoslik va tarixiy tadqiqot usullari (mamlakatlar bo'yicha)	
S.S. Sattorov	<i>Buxoro me'moriy obidalarining shakllanishi, me'morchilikdagi o'ziga xos jihatlar.....</i> 88
A.A. Jo'raboyev	<i>“Buxoro axbori” gazetasi muharrirlari faoliyati.....</i> 97
J.O. Xayriyev	<i>Tarixi Mullozoda» kitobidagi Buxoro mozorlari topografiyasi.</i> 101
S.A. Aslonov	<i>“Hofiz Tanish Buxoriy va uning ilmiy merosi”105</i>
U.R. Qo'yliyev	<i>XX asrning 20 – 30 yillarida Buxoro me'moriy obidalarining o'rganilishi.....111</i>
F. M. Utayeva Y.M. Choriyev	<i>O'zbekiston-Rossiya aloqalari: Iqtisodiy strategik hamkorligi..115</i>
K. Raximov A. G'ulomov	<i>Muhammad Narshaxiyning “Buxoro tarixi” asari Somoniylar davri haqida muhim manba.....118</i>
Sh. Qudratov B. Muyiddinov	<i>Xorazmshohlar harbiy san'ati va qo'shin tuzilishida Buxoro va boshqa shaharlarning tutgan o'rni.....120</i>
F.I. Ergashov	<i>O.A.Suxareva esdaliklarida Buxoro amirligidagi ijtimoiy hayot talqini.....122</i>
A.T. Qayumova	<i>Abu Zayd Muxammad Ibn Xaldun nodir tarixshunos olim.....125</i>
R.S. Himmatov	<i>Mirzo Sirojiddin Hakimning tabiblik faoliyati.....128</i>
70230501 – Etnografiya, etnologiya va antropologiya	
Y.H. Teshayeva	<i>Oila – muqaddas tarbiya maskani.....131</i>
A.H. Boltayev J. Odilov	<i>Sitorai Mohi Xosa saroyining muzeyga aylantirilish tarixi134</i>
G.A. Qamariddinova	<i>Diniy marosim va urf-odatlardagi transformatsiya jarayonlarining etnologik tahlili.....138</i>
M.B. Qurbonova N.A. Oripova	<i>Xotin-qizlar bosh kiyimlarining tarixiy etnografik o'rganilishi xususida (Qoraqalpoqlar misolida).....143</i>
Z.Z. G'aybullayeva	<i>Ma'naviy hayotimizda qadimiy qo'lyozma manbalarning o'rni va ularga qaratilayotgan e'tibor.....147</i>

<i>F.X. Utayeva B. Safarov</i>	<i>Etnologiyada evolyutsion madaniyat nazariyasi, uning shakllanishi va o'ziga xos jihatlari.....151</i>
<i>U.Sh. Sadullayev</i>	<i>O'zbekistonda mahalla boshqaruvida xotin-qizlarning o'rni...154</i>
<i>M.B. Qurbonova I.T. Kalonova</i>	<i>Qadriyatlar millat ma'naviyatining ko'zgusi.....159</i>
<i>Sh. G'aybullayeva</i>	<i>Ilk o'rta asrlarda bola tug'ilishi bilan bog'liq marosimlar164</i>
70220401 – Arxeologiya	
<i>A. Bobohusenov</i>	<i>Baqtriyaning bronza davri arxeologik yodgorliklari.....168</i>
<i>N. Shomurodova</i>	<i>Sarmishsoy qoyatosh suratlarning ishlanish texnikasining o'ziga xos xususiyatlari.....174</i>
<i>F. X. Utayeva S.S. Djumayeva</i>	<i>Ilk o'rta asrlarda o'lkamiz moddiy madaniyatida ostadonlarning tutgan o'rni180</i>
70220206 – Islom tarixi va manbashunosligi	
<i>J.N. Mamadazizov</i>	<i>Insondagi ixtiyor masalasi.....183</i>
<i>I.N. Xolnazarov</i>	<i>Naqshbandiya tariqatining rivojlanish bosqichlari.....188</i>
<i>S.S. Sa'dullayev</i>	<i>Hadis to'plamlarining vujudga kelish tarixi.....191</i>
<i>A.S.Rahmonov</i>	<i>Tasavvuf va fiqh.....196</i>
<i>A.A.Yakubov</i>	<i>Sunnat tarixi.....201</i>
<i>A.L.Karimov</i>	<i>Tasavvuf ta'limotida “tariqat”, “ma'rifat” va “haqiqat” bosqichlarining talqini.....206</i>
<i>Sh.Sh. Saidov</i>	<i>“Arba'in” hadis to'plamlari va ularning mualliflari211</i>
Advokatlik faoliyati	
<i>I.Q. Shukurov</i>	<i>Jinoyat sudida advokat ishtirok etishi shart bo'lgan holatlar tahlili.....216</i>
IV-SHO'BA	
FILOLOGIYA VA TILLARNI O'QITISH	
70230101 – Lingvistika: o'zbek tili	
<i>S.H. Hojiyeva</i>	<i>Maqolani ommalashtirish xususida.....223</i>
<i>Sh.Sh. Xolova</i>	<i>O'zbek tilida shirinliklarning toponimlar bilan ifodalanishi...227</i>
<i>T.Asadov L.Halimova</i>	<i>“O'zbekim“ qasidasining lingvostilistik, lingvokulturologik, lingvostatistik tabiati haqida.....232</i>
<i>B.E. Kilichev N.A.Bafoyeva</i>	<i>Onomastikaning ajralmas qismi sanalgan antroponimlarning leksik qatlami tahlili Abdulla Qodiriyning “O'tgan kunlar” romani talqinida.....238</i>
<i>O.A. Mirzaxmedova</i>	<i>Abu Rayhon Beruniyning “Qadimgi xalqlardan qolgan</i>